

Proefputjes in je eigen achtertuin

Het CARE-project is een écht onderzoek waaraan burgers een échte bijdrage leveren. (Foto: CARE, 2019)

Heleen van Londen is universitair docent aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is als projectleider verantwoordelijk voor het Nederlandse deel van het CARE-project. Johan Verspay is als postdoc onderzoeker verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en heeft de dagelijkse leiding in het CARE-project.

Gemeenschapsarcheologie in Het Groene Woud

Het grote publiek en archeologen waren tot voor kort vreemden voor elkaar. Al worden er af en toe open dagen georganiseerd en mag een enkele vrijwilliger meegraven, in het CARE-project worden de rollen omgedraaid. De betrokkenheid van bewoners is essentieel: zonder hen geen proefputjes, laat staan resultaten. Waarom koos de Universiteit van Amsterdam voor deze aanpak? Wat zijn de voordelen? Dat komt in deze bijdrage aan de orde.

Geïnspireerd door Engels voorbeeld

Dit jaar is aan de Universiteit van Amsterdam een driejarig project van start gegaan, getiteld *Community Archaeology in Rural Environments*, afgekort CARE. Centraal daarin staat publieksparticipatie. Samen met bewoners wordt gravend onderzoek gedaan naar de geschiedenis van hun eigen dorp. Het is een bijzondere vorm van samenwerking, die nieuw is in Nederland. De Engelse archeologen zijn – altijd al – een stap verder in het bedenken en uitvoeren van publiek-vriendelijke projecten. Als participatie plaatsvindt in de wetenschap, heet dat burgerwetenschap, *citizen science*. Het gaat om onderzoek dat wordt uitgevoerd door vrijwilligers, onder begeleiding van professionals. Het CARE-project is een onderdeel van een internationale samenwerking van universiteiten uit Tsjechië, Polen en Nederland. In Nederland zijn de ogen gericht op het Groene Woud, waar de in Engeland ontwikkelde aanpak wordt getest. Het project wordt geleid door Carenza Lewis, hoogleraar aan Lincoln University. Zij is bekend als één van de presentatoren van de succesvolle BBC-serie *Time Team* (1994-2004), dat archeologisch onderzoek bij de Engelse bevolking bekend heeft gemaakt. Haar leeropdracht, *The Public Understanding of Research*, draait om het toegankelijk maken van wetenschap voor burgers. De door haar bedachte methodiek doet precies dat. Bewoners graven zelf kleine putjes van een vierkante meter onder begeleiding van een archeoloog en verzamelen daaruit vondstmateriaal. Deze vondsten zijn belangrijke aanwijzingen om

vast te stellen in welke delen van het dorp in welke periode is gewoond en hoe de ontwikkeling door de tijd is geweest. Voor het Nederlandse project is de regio Het Groene Woud in Noord-Brabant gekozen als proeftuin. De eerste campagnes in Woensel, Liempde en Gemonde zitten er op. Nu al kunnen we spreken van een groot succes: de methode slaat aan en leidt tot een vruchtbare wisselwerking tussen onderzoek op basis van actuele wetenschappelijke vraagstellingen en de betrokkenheid van een groeiend aantal enthousiaste deelnemers.

Het Groene Woud

Het Groene Woud is globaal de driehoek tussen Eindhoven, Tilburg en 's-Hertogenbosch. Het gebied heeft een aantal kwaliteiten, waardoor het een uitstekende regio is om het project uit te proberen. Zo omvat het een gevarieerd landschap met kleine woonkernen te midden van oude agrarische gebieden, afgewisseld met bossen, moerassen en heide. Vanwege de samenhang tussen natuur en cultuurhistorie is het gebied uitgeroepen tot Nationaal Landschap. De bewoners, bestuurders en ondernemers van het Groene Woud zijn zich bewust van het bijzondere karakter van de streek. Niet alleen zetten zij zich samen in voor het behoud van natuur en het cultureel erfgoed, ook wordt de geschiedenis ingezet als inspiratiebron voor nieuwe ontwikkelingen. Dit versterkt de identiteit van de streek en zijn bewoners en zorgt tegelijkertijd voor een goede economische basis. Met de Omgevingswet

Foto links: De afgelopen maanden was het al in verschillende Brabantse dorpen te zien: een flinke club mensen – jongeren, studenten, ouderen en gezinnen met kinderen – die gehuld in reflecterende vestjes met schop, troffel en zeef de buurt in trokken om op onderzoek te gaan naar sporen van de geschiedenis van hun woonplaats. Dit gaan we de komende tijd hopelijk nog vaker zien. (Foto: CARE, 2019) **Foto rechts:** De schoonheid van de proefputjes zit in hun eenvoud. Daardoor kan iedereen meedoen: jong én oud. (Foto: Peter van de Wiel, 2019)

bouwprojecten en er meestal buiten de historische dorpskernen nieuwbouw plaatsvindt, is er een onbalans in de verzamelde gegevens. De hier opgegraven erven en gehuchten zijn immers allemaal verdwenen: het gaat om verlaten nederzettingen. Waarnemingen vanuit de nog 'levende' dorpen zijn zwaar ondervertegenwoordigd. Het beeld dat bewoning op een zeker moment stopt, roept de vraag op of dat wel het hele verhaal is en zo ja, waarom men vertrok van die plaats. In hoeverre hing het verlaten van nederzettingen samen met de vorming van onze huidige dorpen en gehuchten? In het algemeen is veel bekend over de processen die hebben geleid tot het ontstaan van de dorpen. Dorpen worden wel gezien als grote, permanente concentraties van huizen met winkels en allerlei gemeenschappelijke functies, maar veel minder groot dan een stad. Clustering kan zijn ontstaan onder invloed van adellijke heren of juist op gemeenschappelijk initiatief van boeren, door de ligging van landbouwgronden, de exploitatie van grondstoffen en handel. Het blijkt echter niet mogelijk een algemeen model op te stellen over de manier waarop dorpen zich specifiek ontwikkelden. Het zijn veelal lokale omstandigheden die bepalend waren. Om verder te kunnen komen met de vraagstukken rondom nederzettingenverplaatsing en dorpsvorming – belangrijke onderzoeksthema's op de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie – zijn waarnemingen in dorpskernen broodnodig. Binnen het reguliere onderzoek blijken deze moeilijk te realiseren. Door het CARE-project kan dat nu wel.

in aantocht willen we samen met de gemeenten werken aan de vraag hoe archeologisch erfgoed op een duurzame manier kan bijdragen aan de kwaliteit van de leefomgeving en waardevolle input kan geven aan de omgevingsvisie. CARE werkt dan ook nauw samen met Stichting Nationaal Landschap Het Groene Woud, de koepelorganisatie voor allerlei cultuurhistorische en ecologische projecten in de regio, en met plaatselijke erfgoedverenigingen.

Dorpsvorming als thema

Archeologen aan de Universiteit van Amsterdam doen al lange tijd onderzoek naar de manier waarop dorpen in Nederland zijn ontstaan. Onlangs verscheen een boek over dit thema dat de opbrengst van twintig jaar commerciële archeologie analyseert. Omdat opgravingen door wet- en regelgeving gekoppeld zijn aan

De locatie van de proefputjes in Gemonde wordt bepaald aan de hand van vooronderzoek en gesprekken met bewoners en worden in samenspraak met hen uitgezet. (Foto: CARE)

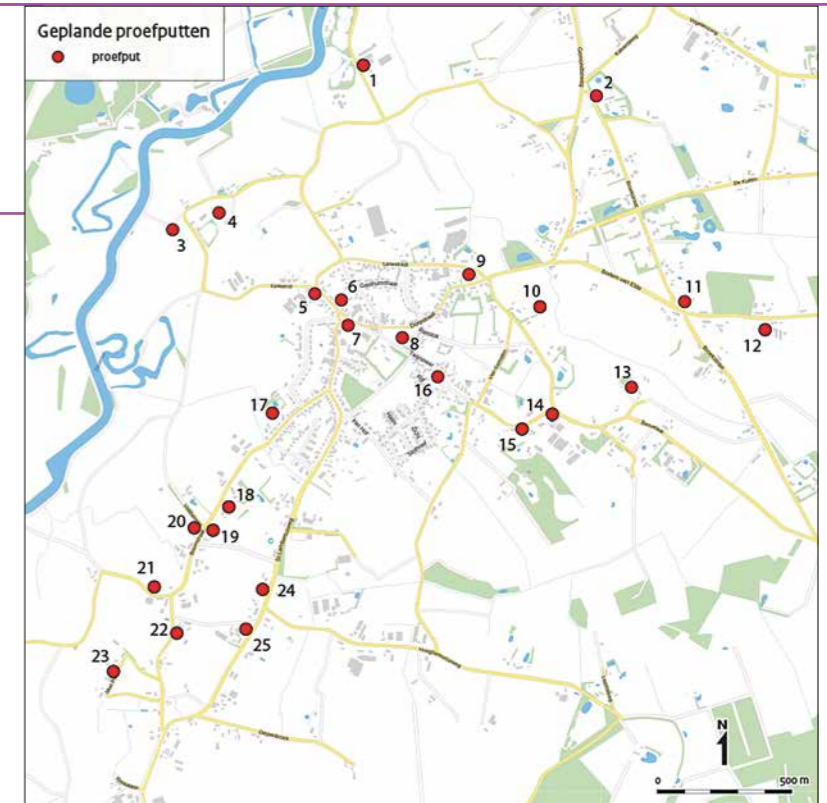
Burger en wetenschap

Actieve betrokkenheid van burgers wordt vandaag de dag overal gezocht, niet alleen in de wetenschap maar ook in ruimtelijke-orderingsvraagstukken en grote maatschappelijke opgaven, zoals de klimaattafels en het gebruik van niet-vervuilende energiebronnen in huis. Het idee is dat als burgers actief betrokken worden bij bestuur en wetenschap, niet alleen de resultaten beter zijn, maar ook dat de betrokkenheid leidt tot onderlinge verbondenheid. Meedoen en meebepalen leidt tot groter welbevinden, zo is de gedachte. In het erfgoedbeleid zoekt de overheid onder de naam *Erfgoed Telt* actief naar verbinding met lokale gemeenschappen en diverse groepen in de samenleving. De kern van burgerwetenschap is dat wetenschappers met burgers samenwerken in de verschillende fasen van het onderzoek. Projecten moeten ook daadwerkelijk wetenschappelijk resultaat hebben waaruit de meerwaarde van de samenwerking blijkt. Een antwoord op de vraag hoe het precies werkt, is in ontwikkeling. Het betekent in ieder geval een verandering in de rol van de expert. Deze verbindt, bemiddelt, maakt de kennis toegankelijk en luistert vooral goed naar mensen met lokale kennis en hun vragen.

Een andere actuele doelstelling vanuit de erfgoedsector is dat deze wordt uitgenodigd actief bij te dragen aan grote maatschappelijke opgaven. Van erfgoed is bekend dat het groepen onderling kan verbinden, ongeacht afkomst of sociale verschillen. Archeologie heeft als specifieke eigenschap dat ze historische kennis kan verbinden met een concrete plaats. Historische informatie voegt waarde toe aan een plek. Het CARE-project onderzoekt op welke wijze publieksparticipatie in archeologisch onderzoek kan bijdragen aan bredere maatschappelijke opgaven.

De CARE-methodiek

De werkwijze die in Woensel, Liempde en Gemonde is toegepast, is vrij eenvoudig. Aan de hand van een vooronderzoek en gesprekken met bewoners zijn lo-

Gemeenschapsarcheologie vergt een andere rol voor de archeoloog: behalve onderzoeker wordt deze begeleider, verbinder en coach. (Foto: Arnold van de Broek, 2019)

Foto boven: De grond uit de proefputjes wordt nauwgezet gezeefd waarbij alle door mensen gemaakte of gebruikte voorwerpen worden verzameld. (Foto: CARE, 2019) **Foto onder:** De vondsten worden meteen gewassen en geregistreerd zodat we al tijdens het weekeinde een eerste overzicht krijgen van de resultaten. (Foto: Hue Wijnands, 2019)

caties bepaald voor de opgravingsputjes. Deze putjes meten 1 bij 1 meter en zijn in lagen van 10 cm uitgegraven. De grond is gezeefd en de vondsten zijn verzameld. De putjes zijn verdiept tot op de ongestoorde bodem – het gele zand – of tot een diepte van 1,20 m. Aanslui-

tend zijn de putwanden – de profielen in vakjargon – opgeschoond, zodat de bodemopbouw zichtbaar wordt. Daarna zijn deze gefotografeerd en getekend. De keuze voor kleine proefputjes maakt het mogelijk dat iedereen kan meedoen: jong en oud, zonder dat archeologische voorkennis nodig is. Behalve het graafwerk gaan mensen ook aan de slag met het wassen en registreren van de vondsten. Alle deelnemers krijgen uitleg vooraf en worden gedurende het onderzoek begeleid door deskundige archeologen. Mensen doen zo nieuwe ervaringen op en worden aangemoedigd hun kennis en ervaringen te delen met anderen. Het mysterie van het onderzoek en de sensatie van de ontdekking van échte archeologische objecten maakt dat dit een spannende en aantrekkelijke activiteit is. De effecten blijven niet beperkt tot de deelnemers zelf. Een dergelijke activiteit trekt bekijks en stimuleert het uitwisselen van verhalen en anekdotes. Het toont de verbindende kracht van (archeologisch) erfgoed in actie.

Waaruit blijkt nu al het succes? Om te beginnen maakt bewonersparticipatie onderzoek in de dorpskernen überhaupt mogelijk. Daarnaast stelt het ons in staat in een relatief korte tijd een groot aantal waarnemingen te doen verspreid over het dorp. De deelnemers vergroten de onderzoekscapaciteit aanzienlijk. Bovenal blijkt lokale kennis telkens uitermate waardevol. Een voorbeeld daarvan bleek direct bij de pilot van het project, in Best-Aarle, toen duidelijk werd dat het huisvuil in het dorp lange tijd – zover men zich kon heugen – verbrand werd op een centrale plaats nabij de kapel en niet werd afgevoerd. Het vondstmateriaal van deze plaats kon dus niet toegerekend worden aan de nabij gelegen oude boerderij. Een ander voorbeeld in Gemonde was de vondst van sloopmateriaal dat volgens de bewoners afkomstig was van een verbouwing van de stal van de thans verdwenen boerderij voor de installatie van een melkmachine. Daarmee kon het nauwkeurig worden gedateerd. Bij verenigingen is vanzelfsprekend veel lokale kennis aanwezig, bijvoorbeeld over de bodemopbouw en het vondstmateriaal. Door de professionalisering, bureaucratisering en marktwerking van de afgelopen twintig jaar is de archeologische praktijk, die voorheen een opener karakter had, gesloten geraakt. Deze vorm van onderzoek legt deze brug opnieuw. Hopelijk leidt deze

Foto boven: Een kartetskogel behoorde tot een van de verrassende vondsten uit de dorpskom van Liempde. (Foto: CARE, 2019) **Foto rechts:** CARE slaagt erin buurt- en streekgenoten samen te brengen in de zoektocht naar de geschiedenis van hun eigen dorp. Erfgoed als bron én bindende kracht. (Foto: CARE, 2019)

burgerparticipatie in de wetenschap tot een opleving van de amateur-archeologie en tot een grotere groep van actieve liefhebbers.

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen over de manier waarop in de middeleeuwen de dorpen ontstonden en of en waarom deze zich verplaatsten, is het nog te vroeg. Wel hebben we al gezien dat de bodemkwaliteit in de dorpen veelal beter is dan verwacht en een prima uitgangssituatie biedt voor het onderzoek. Vondstmateriaal is talrijk en vertoont variatie in ouderdom en samenstelling in verschillende delen van het dorp. Ook komen verrassingen aan het licht, zoals in Liempde een kartetskogel die mogelijk teruggaat tot de Tachtigjarige Oorlog en inzicht verschaft in de impact van dit conflict op het platteland. Nu het eerste half jaar net achter ons ligt, lijkt de methode veelbelovend.

Waarom willen bewoners meedoen?

We willen graag weten én onderzoeken waarom bewoners willen meedoen. Daarom werken we met vragenlijsten en interviews. De dorpsgemeenschappen in het Groene Woud zijn heel verschillend en dus zal ook hun motivatie om mee te doen verschillen. Diverse organisaties, erfgoedinstellingen, bedrijven en particulieren hebben het project inmiddels gesteund via sponsoring. Dat varieert van het ter beschikking stellen van accommodatie, broodjes en koffie tot aan het slijpen van de scheppen. Deelnemers schenken het project een heel weekend van hun tijd. Tot nu toe horen we dat de beweegredenen om mee te doen bestaan uit een sterke binding met het dorp, een historische interesse of 'gewoon' nieuwsgierigheid, gezelligheid en omdat het leuk is. Voor velen is het CARE-project een eerste

kennismaking met het actief deelnemen aan archeologisch onderzoek. Deze deelname begint met het opgraven en verwerken van vondsten. Dit gebeurt met opzet, want de focus ligt op een brede participatie. Gaandeweg zullen de deelnemers ontdekken dat de stukken aardewerk, glas en metaal en de bodemlagen waarin deze zijn aangetroffen, informatie verschaffen over de mensen die voor hen in het dorp woonden. Ze zullen zien hoe deze informatie gebruikt kan worden om meer over hen en hun woonplaats te weten te komen.

Ambitie

Met het project hopen we de regio centraal te stellen in het archeologisch onderzoek, maar ook een nieuwe praktijk te ontwikkelen waarin onderzoek, onderwijs en publieksbereik samenkomen. De proeftuin moet een plek zijn waar kruisbestuiving kan plaatsvinden en waar uitwisseling plaatsvindt van kennis en ervaring uit verschillende hoeken. De erfgoedgemeenschappen in de regio hebben we nodig als partner. Door de professionalisering van de archeologie van de laatste jaren is de afstand tot de archeologie immers veel te groot geworden. De tijd is rijp om die kloof te dichten.

Info

Meedoen of meer weten? Kijk op <https://gemeenschapsarcheologie.nl/>